

Kristina Maratović, mag. educ. hist. et. philol. croat
Osnovna škola Luke Perkovića Brinje
Frankopanska 44
53 260 Brinje
kristina.maratovic@skole.hr

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20.09.2019.
Prihvaćeno: 11.11.2019.

DRUŠTVENI NEMIRI U LIČKO-KRBAVSKOJ ŽUPANIJI POTKRAJ 1918. GODINE

Prvi svjetski rat uzrokovao je brojne promjene u Austro-Ugarskoj. Višenacionalnost, koja je bila njezina osnovna karakteristika, postala je središnji problem za pitanje opstanka države. Različiti su se narodi sve više okretali vlastitim nacionalnim interesima tražeći put za osamostaljivanje. Stvaranjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba potkraj listopada 1918. godine ujedinili su se Južni Slaveni, koji su se do tada nalazili u okviru Monarhije. Međutim, ova se novostvorena država odmah našla pod udarom različitih unutarnjih i vanjskih problema: talijanska vojska je prijetila okupacijom područja obećanih Londonskim ugovorom, u brojnim dijelovima zemlje događale su se pobune vojske i napadi zelenoga kadra kojem se priključilo i lokalno stanovništvo, a država nije imala dovoljno jaku vojnu silu da bi mogla stabilizirati takvu situaciju. Zbog toga je u prosincu došlo do ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom pod dinastijom Karađorđevića. U ovome radu analiziraju se navedeni događaji i procesi na području Ličko-krbavske županije, a naglasak je na razmatranju položaja mjesnoga stanovništva u cjelokupnoj problematici.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Ličko-krbavska županija, pobuna vojske, zeleni kadar, Oktobarska revolucija, Država Slovenaca, Hrvata i Srba, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca

1. Uvod

Napeto političko stanje, uzrokovano imperijalističkim interesima vodećih europskih država tijekom druge polovine 19. i početkom 20. stoljeća, dovelo je do izbijanja Prvoga svjetskoga rata. Konkretna povoda za njegov početak bio je atentat bosanskog Srbina Gavrila Principa, pripadnika terorističke organizacije *Mlada Bosna*, na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju 28. lipnja 1914. godine. Skoro mjesec dana trajala je diplomatska neizvjesnost, sve do 25. srpnja, kada dolazi do prekida svih odnosa između Srbije i Austro-Ugarske. Nakon toga Europi je postalo sasvim jasno da je rat neizbježan. U tu se situaciju uključuju i brojne druge države koje se svrstavaju u dva međusobno suprotstavljena bloka: Centralne (Središnje) sile i Antantu. Borbe su vođene do studenoga 1918. godine na području Europe, Afrike, Azije i tihooceanskog otočja. U posljednjoj godini rata vojnici, ali i civilno stanovništvo u pozadini, bili su potpuno iscrpljeni i demotivirani za nastavak borbi. Kraj rata pokazao je sliku razrušene Europe: gospodarstvo i ekonomija bili su uništeni, milijuni obitelji ostali su bez svojih najdražih, vojnici koji su se vraćali domovima nalazili su zapuštena imanja, a lokalno stanovništvo nalazilo se na rubu egzistencije.

U isto vrijeme višenacionalna Austro-Ugarska nalazila se pred skorim raspadom i sve većim zahtijevanjima njezinih naroda za stvaranjem vlastitih nacionalnih država. Južni Slaveni nastojali su se okupiti u vlastitu zajednicu i na taj se način osloboditi vlasti Austrije i Ugarske. Godine 1918. počela su se osnivati narodna vijeća kao predstavnička tijela vlasti, a vrhunac toga procesa osamostaljenja bilo je osnivanje Države Slovenaca, Hrvata i Srba u listopadu iste godine. Pod pritiskom talijanske okupacije područja obećanih Londonskim sporazumom te nemogućnosti održavanja društvene stabilnosti, ova je država ubrzo bila prisiljena na pozivanje Kraljevine Srbije u pomoć. Već 1. prosinca dolazi do njihova ujedinjenja pod dinastijom Karađorđevića.

Hrvatska historiografija navedenim se razdobljem bavila uglavnom u kontekstu raspada Austro-Ugarske, osnivanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba i ujedinjenja sa Srbijom, pobuna vojnika i djelovanja zelenoga kadra u sjevernoj Hrvatskoj. O tim istim problemima u gorskoj Hrvatskoj dosad nije bilo istraživanja, već su se oni samo sporadično spominjali u literaturi. U ovome će radu biti prikazano nekoliko ključnih čimbenika koji su važni u tumačenju društvenih i političkih promjena u posljednjoj godini Prvoga svjetskoga rata, a zatim će se objasniti njihovo značenje u užem kontekstu Ličko-krbavske županije.

Nakon uvodnih razmatranja rad će započeti poglavljem o prijeratnoj povijesti prostora Like, Gacke, Krbave i Senja te o Hrvatima na bojištima Prvoga svjetskoga

rata, s naglaskom na mobilizaciju vojnika s prostora Ličko-krbavske županije. U poglavlju o gospodarstvu ove županije u Prvome svjetskom ratu prikazat će se važne karakteristike gospodarske situacije u to doba kako bi se kasnije lakše mogli objasniti uzroci pojavljivanja društvenih nemira. Zatim će se nastaviti temom osnutka Države SHS i Kraljevine SHS te reakcijama na njihovo osnivanje među mjesnim stanovništvom. Nakon toga slijedi poglavlje o društvenim nemirima na navedenom području potkraj 1918. godine. Ova će cjelina obuhvatiti nekoliko ključnih tema: pobunu vojnika 79. Jelačićeve pukovnije, djelovanje *zelenoga kadra* te pojavu boljševičkih ideja čiji su nositelji bili povratnici iz Rusije. U sljedećem poglavlju analizirat će se razlike u interpretaciji navedenih događaja između starije i suvremene historiografije.

Arhivski izvori na kojima će se temeljiti ovaj rad su izvještaji mjesnih odbora Narodnoga vijeća u Gospiću, Otočcu, Brinju, Senju i brojnim okolnim mjestima, telefonske obavijesti, izvještaj izvidničkog odjela vojnog odsjeka, brzojavi upućeni Središnjem odboru Narodnog vijeća u Zagrebu i dr. Budući da ovi dokumenti predstavljaju samo perspektivu vlasti, ovaj će se rad temeljiti i na izvoru koji prikazuje događaje iz gledišta samih sudionika – knjizi sjećanja *Živ sam i dobro mi je! Uspomene iz Prvoga svjetskog rata 1914. – 1918.* autora Frane Dubravčića. Osim toga, problematika će biti sagledana i iz trećega ugla, na temelju novinskih članaka objavljenih u tadašnjim novinama „Banovac“, „Dom i sviet“ i „Hrvatska njiva“.

Cilj je ovoga istraživanja objasniti proces povratka austrougarskih vojnika svojim domovima pred kraja rata, odnos lokalnih i centralne vlasti u vrijeme osnivanja novih država, vojničke pobune u suodnosu s ratnim dezerterima te utjecaj cjelokupne problematike na mjesno stanovništvo. Drugim riječima, ovaj će rad nastojati prikazati složenost u prilagodbi i snalaženju „običnoga čovjeka“ koji se 1918. godine našao u vrtlogu političkih i društvenih promjena.

Prostor Ličko-krbavske županije u ranijim razdobljima Vojne krajine do kraja Prvoga svjetskog rata

U oblikovanju identiteta Like važnu je ulogu imala vojnička sastavnica koja je povezana s prodorom Osmanlija na ove prostore tijekom 15. i 16. stoljeća. Neprekidna opasnost od njihovih napada dovela je do iseljavanja velikoga broja stanovništva s prostora Like i Krbave koje je započelo već nakon pobjede osmanlijske vojske u Krbavskoj bitci 1493. godine. Kako bi se stvorio djelotvoran štit protiv njihove najezde, habsburški vladari, pod čijom je vlašću bio veći dio hrvatskoga područja, odlučuju se na osnivanje obrambenog pojasa – Vojne krajine/granice.

U okviru toga gradi se niz utvrda oko Otočca: u Donjem gradu, Brlogu, Prozoru i Brinju. Iako ove utvrde Osmanlije nikada nisu uspjeli zauzeti, česte su bile njihove provale u šticiena područja zbog čega je lokalno stanovništvo neprestano trebalo biti na oprezu. Na području Gacke također je bilo iseljavanja, ali u manjoj mjeri, zahvaljujući čemu je očuvan kontinuitet naseljavanja koji potvrđuje održavanje čakavskoga narječja sve do današnjih dana. U drugoj polovini 15. stoljeća osnovana je Senjska kapetanija, koja je obuhvaćala brinjsko i senjsko područje te Velebitsko Podgorje. Nakon toga osnovana je na području Gacke Otočka kapetanija, koja se nalazila u sastavu Primorske krajine. U to vrijeme sve više jača vojnički način života podređen vojnim pravilima i obvezama: *Tu je život bio svakodnevno ugrožen i tu se polako oblikovao mentalitet koji je, na neki način, polagao sve nade u pušku i obranu od sile silom, pa se s puškom lijegalo i ustajalo, držalo straže, čuvalo stoku i išlo u crkvu.*¹

U 17. stoljeću postupno se revitalizira stanovništvo u Gackoj i Lici doseljavanjem dijela uskoka i njihovih obitelji iz Senja² te pravoslavnih Vlaha s područja Balkanskoga poluotoka pod osmanskom upravom. Dolaskom Vlaha mijenja se vjerski sastav domicilnoga stanovništva. Oni se pretežito naseljavaju u istočnim dijelovima županije, dok katoličko stanovništvo ostaje koncentrirano u zapadnom i središnjem djelu. Ipak, u nekim područjima granica između mjesta nastanjivanja katoličkoga i pravoslavnoga stanovništva ne može se jasno odrediti. Time se stvara njihov suživot koji će ostati specifičan za područje Like, Gacke i Krbave i u kasnijim razdobljima, sve do današnjih dana.

Smanjenje opasnosti od osmanlijskih upada dovelo je do preustroja Vojne krajine. Na tim se područjima stvara redovna vojska za potrebe sudjelovanja u ratovima koje vodi Habsburška Monarhija. U okviru tih promjena 1746. godine osnovana je Otočka pukovnija sa sjedištem u Otočcu, koja je obuhvaćala područje bivše Otočke kapetanije te Senjske nadkapetanije. Sredinom 19. stoljeća ova je pukovnija imala 57 648 stanovnika, od čega je bilo 30 814 katolika i 26 834 pravoslavca. Ovakav omjer stanovništva zadržat će se i u kasnijim razdobljima zbog čega će, kako je već rečeno, pitanje vjerske i nacionalne osjetljivosti uvijek biti aktualno na prostoru Like, Gacke i Krbave.

Budući da je sve trebalo biti podređeno vojnim potrebama, i gospodarstvo se razvijalo u skladu s time. Kako navodi Željko Holjevac, pritom *u prvome planu nisu bili razvojni prioriteti, nego je najvažnije bilo osigurati opskrbu stanovništva koje je*

¹ HOLJEVAC, *Gackom kroz povijest*, 61.

² Uskoci su iz Senja iseljeni nakon potpisivanja Madridskog mira 1617. godine, kojim je završio Uskočki rat između Habsburške Monarhije i Mletačke Republike.

*istovremeno služilo i u vojnim postrojbama.*³ Zbog toga je poljoprivreda bila osnovna gospodarska grana u područjima koja su se nalazila u sastavu Vojne krajine. Snažniji razvoj trgovine, obrtništva i industrije u tim krajevima nije bio moguć upravo kako bi se očuvala vojnička odrednica toga prostora.

Godine 1873. došlo je do razvojačenja Otočke pukovnije, a 1881. do pripojenja Vojne krajine ostalim dijelovima civilne Hrvatske. Ova promjena dovela je i do nove teritorijalno-administrativne podjele pripojenih područja. U okviru toga ustrojena je Ličko-krbavska županija sa sjedištem u Gospiću. Ona je obuhvatila srednji i južni dio Like, Gacku i brinjski kraj, Krbavu i Ličko Pounje te Velebitsko podgorje sa Senjom i Karlobagom.⁴ Površinom od 6211,16 km² bila je treća županija po veličini u Hrvatskoj i Slavoniji početkom 20. stoljeća. U to su se vrijeme sve županije dijelile na kotareve, gradove i općine. Nakon preustroja iz 1892. godine Ličko-krbavska županija sastojala se od ovih kotareva i njihovih pripadajućih općina⁵:

- kotar Gospić – obuhvaćao je pet općina: Gospić, Karlobag, Lički Osik, Medak i Smiljan
- kotar Gračac – obuhvaćao je pet općina: Bruvno, Gračac, Lovinac, Srb i Zrmanju
- kotar Korenica – obuhvaćao je četiri općine: Bunić, Korenicu, Ličko Petrovo Selo i Zavalje
- kotar Otočac – obuhvaćao je šest općina: Brlog, Dabar, Otočac, Sinac, Škare i Vrhovine
- kotar Brinje – obuhvaćao je dvije općine: Brinje i Jezerane
- kotar Perušić – obuhvaćao je tri općine: Kosinj, Pazarište i Perušić
- kotar Senj – obuhvaćao je tri općine i jedan grad: Jablanac, Krivi Put i Sveti Juraj te grad Senj, koji je jedini u županiji imao pravni status grada
- kotar Udbina – obuhvaćao je dvije općine: Podlapac i Udbinu
- kotar Donji Lapac – obuhvaćao je dvije općine: Donji Lapac i Srb

Prema podacima iz popisa stanovništva, županija je 1910. godine imala 204 710 stanovnika, odnosno 33 stanovnika po četvornom kilometru, što je bilo upola manje od prosjeka u Hrvatskoj i Slavoniji, gdje su na svaki četvorni kilometar dolazila 62 stanovnika.⁶ Međutim, na početku 20. stoljeća ova je županija bilježila i veliki natalitet kao posljedicu dužeg razdoblja bez ratovanja i bolesti. Tako je 1900. godine

³ HOLJEVAC, *Gackom kroz povijest*, 126.

⁴ HOLJEVAC, „Ličko-krbavska županija u identitetu Like“, 431.

⁵ Isto, 434 – 435.

⁶ HOLJEVAC, „Ličko-krbavska županija u identitetu Like“, 438-439.

53,75 % stanovnika Ličko-krbavske županije bilo mlađe od 19 godina.⁷ Dakle, 14 godina kasnije, kada je počinjao Prvi svjetski rat, ova je županija mogla dati mnogo mladića za europska ratišta.

Atentat u Sarajevu u lipnju 1914. godine postavio je izazov za održavanje stabilnih odnosa između katoličkoga i pravoslavnoga stanovništva u županiji. U Senju su odmah izbile protusrpske demonstracije tijekom kojih su porazbijani prozori i tintom polivene kuće pojedinih pripadnika srpske nacionalnosti. U ostatku županije stanje je bilo drukčije jer je odmah nakon atentata značajno povećana oružana straža koja je neprestano pazila na održavanje javnoga reda i mira: *Dok je domaće hrvatsko stanovništvo uzbuđeno raspravljalo o sarajevskom atentatu i osuđivalo počinjeno ubojstvo, srpsko se stanovništvo povuklo u apatiju i unutrašnjost svojih kuća, a rijetki pokušaji nekih pojedinaca i skupina da iskoriste tragediju za stranačke svrhe i raspale strasti nisu kod trijeznog i zabrinutog naroda u izoliranoj i nadziranoj sredini pali na plodno tlo.*⁸

Nakon ubojstva prijestolonasljednika započeli su diplomatski sukobi temeljeni na *Ultimatumu* koji je Austro-Ugarska postavila Srbiji. Budući da je Srbija odbila mogućnost primanja austrougarskih istražitelja koji su trebali rasvijetliti sve pojedinosti atentata, Austro-Ugarska joj je 28. srpnja objavila rat. Ubrzo zatim započinje s mobilizacijom po različitim dijelovima države, a toga nije bila pošteđena ni Ličko-krbavska županija. U Otočcu je bila smještena jedna bojna 79. pješačke pukovnije zajedničke vojske, odnosno Jelačićevaca, kako su bili nazvani prema banu Josipu Jelačiću. Ta je pukovnija postojala još od 1860. godine, a u Rijeci se nalazilo njezino zapovjedništvo i tri bojne koje su uvijek trebale biti spremne za odlazak na ratište. U vrijeme izbijanja rata sastojala se od 4000 ljudi, a glavni zapovjednik bio je brigadir Eugen von Luxardo.⁹ Prema svjedočenjima Frane Dubravčića, koji se 1914. godine nalazio u Rijeci na vojnoj obuci, nakon izvršenog atentata svima je u vojarni postalo jasno da je rat neizbježan. Mjesec dana trajala je diplomatska neizvjesnost čiji su rasplet svi pozorno pratili. U to vrijeme u Rijeci su se događale česte manifestacije i demonstracije građana koji su dolazili ispred vojarne i klicali ratu i Jelačićevcima. Nakon proglašenja rata i mobilizacije početkom kolovoza iz Rijeke odlaze prva, treća i četvrta bojna 79. pješačke pukovnije, dok se druga još nalazila u Otočcu. Uskoro je i ona krenula prema Ogulinu, a zatim, zajedno s ostalima, na

⁷ Isto, 444.

⁸ HOLJEVAC, „Lika i Senj 1914. između mira i rata“, 335.

⁹ DUBRAVČIĆ, „Živ sam i dobro mi je! Uspomene iz Prvoga svjetskog rata 1914. – 1918.“, 17.

srpsko ratište.¹⁰ Pukovnik Franz Schöbl, zapovjednik druge bojne u Otočcu, imao je problema s provođenjem mobilizacije jer je s čitavom postrojbom, zbog toga što nije bilo željeznice, morao pješčiti preko Kapele do Ogulina, gdje ih je čekao ostatak pukovnije. Uloženi naponi i zasluge za ratovanje ovoga pukovnika kasnije su bili nagrađeni odličjem Marije Terezije.

Većina mladića koja se nalazila u 79. pukovniji bila je iz Ličko-krbavske županije. Tako je Frane Dubravčić u svojem opisu mobilizacije napisao: *Divota ih je bilo pogledati, iz njih je izbijalo zdravlje i snaga. Doista, to je najbolje što je Lika dala carskoj vojsci.*¹¹ Pogledamo li liste gubitaka ove pukovnije iz 1917. godine, možemo vidjeti kako je doista većina vojnika bila s područja Like, Gacke, Brinja i okolnih mjesta. Osim njih, ovoj su pukovniji pripadali i vojnici iz ostalih dijelova Hrvatske, npr. iz Zagreba, Vinkovaca, Osijeka, Požege, Virovitice, Koprivnice, ali i iz nekoliko bosanskih gradova.¹² Budući da je na početku rata većina vojnika bila podrijetlom s prostora Ličko-krbavske županije, ta je pukovnija dobila naziv „Lička pukovnija“. Popunjavanje vojnicima iz ostalih dijelova Hrvatske i Bosne u kasnijim godinama rata provodilo se kako bi se nadomjestio nedostatak domaćih mladića koji je bio rezultat velikih stradanja u borbama.¹³ U proljeće 1916. godine izgrađen je garnizon na Špilniku pokraj Otočca, koji postaje novo sjedište Jelačićevaca. Iste godine dovršena je izgradnja 9 metara visokog spomenika palim ratnicima 79. pješačke pukovnije u središtu paradnog trga u Otočcu. Upravo će ispred njega biti održana javna skupština nakon osnivanja Države SHS u listopadu 1918. godine. Promjenom države mijenja se i vrednovanje žrtava rata pa će ovaj spomenik postupno biti srušen do 1926. godine te će na njegovo mjesto biti postavljen spomenik kralju Petru I. Karađorđeviću.¹⁴

Nakon početnog zanosa i općeg mišljenja da *rat neće trajati dulje od dva do tri mjeseca*¹⁵, Jelačićevci se suočavaju s dotad nezamislivim ratnim užasom već u prvim borbama protiv srpske vojske. Početkom 1915. godine odlaze na istočno bojište, a od druge polovine 1916. do kraja rata sudjeluju u borbama na jugozapadnom bojištu. Nakon potpisanog primirja 3. studenoga te neuspjeha kod rijeke Piave povlače se iz Tirola i vraćaju kući. Njihove akcije u kojima su se posebno istaknuli tijekom rata odlikovane su 21 zlatnom medaljom za hrabrost.¹⁶

Osim zajedničke vojske, kojoj je pripadala 79. pukovnija, austrougarska vojska posjedovala je austrijsko te mađarsko domobranstvo. U okviru potonjega nalazilo se i hrvatsko domobranstvo, koje je imalo poseban status. Ono je nosilo službeni naziv Kra-

¹⁶ TOMINAC, „Ličani u „Velikom ratu“. Jedanaesta sočanska bitka, 17. kolovoza – 12. rujna 1917.“, 236.

ljevsko hrvatsko domobranstvo, na odorama vojnika nalazile su se hrvatske oznake te je zapovjedni jezik bio hrvatski. Jedna od domobranskih vojarni nalazila se i u Gospiću.

Iako su se borbe odvijale daleko od područja Ličko-krbavske županije, njezino stanovništvo nije bilo pošteđeno političkoga pritiska. Odmah nakon proglašenja rata došlo je do incidenta u Otočcu kada su mobilizirani vojnici pravoslavne vjeroispovijesti strgnuli hrvatsku zastavu. Nadležne vlasti neprestano su nadzirale razvoj situacije u svim dijelovima županije, a naročito u onima gdje je bilo većinsko pravoslavno stanovništvo. Do kraja kolovoza 1914. godine, dakle u samo mjesec dana otkako je izbio rat, na području čitave županije internirano je 97 „politički sumnjivih i nepouzdanih osoba“, dok su 24 strana državljanina, koja su mogla predstavljati prijetnju, privedena u pritvor.¹⁷

Gospodarstvo Ličko-krbavske županije u vrijeme rata

Početak 20. stoljeća Ličko-krbavska županija nalazila se u lošoj ekonomskoj situaciji koja je vukla svoje korijene iz ranijega razdoblja Vojne krajine, ali i iz samih geografskih specifičnosti očitovanih na planu gospodarstva. Naime, na tom gorskom prostoru duge i oštre zime te kratka ljeta s nižim prosječnim temperaturama uvjetuju slabije urode poljoprivrednih kultura. Početkom 20. stoljeća 92,6 % stanovnika ove županije živjelo je od poljodjelstva. Međutim, oranice i vrtovi zauzimali su samo 16,14 % ukupnog zemljišta Ličko-krbavske županije, što znači da stanovništvo ovoga kraja nije moglo imati razvijenu poljoprivrednu proizvodnju. Zbog toga su se ljudi uglavnom više bavili stočarstvom jer je livada i pašnjaka bilo znatno više, čak 38,24 % ukupne površine Ličko-krbavske županije.¹⁸ Kvalitetnu poljoprivrednu djelatnost sprječavala je i nerazvijena agrarna tehnologija jer je u većini slučajeva stanovništvo raspolagalo jedino drvenim plugom kao osnovnim alatom u obradi zemlje.

Osim toga, problem su bili i usitnjeni zemljišni posjedi koji su se oblikovali kao posljedica postupnog procesa diobe kućnih zadruga od početka 19. stoljeća. Razlozi ovih zadružnih dijeljenja višestruki su te proizlaze iz društvenih okolnosti toga razdoblja. Oni se odnose na razvoj industrije, cestogradnje, željezničkog prometa te rast kapitalističkog tržišta, što je pružalo mogućnost zarade izvan zadruga. Osim navedenoga, važan utjecaj na diobe imala je i emigracija u prekooceanske zemlje (Sjedinjene Američke Države, Kanadu i Argentinu) u razdoblju od 1880-ih do 1920-ih godina. Međutim, posljedica toga bio je i obratni proces: diobom su nastajale male zemljišne parcele od kojih obitelji nisu mogle živjeti, što je dovodilo do pojačanoga

¹⁸ HOLJEVAC, „Ličko-krbavska županija u identitetu Like“, 445.

emigriranja. Kako navodi Jure Grčević, svi ovi razlozi značajno su utjecali na diobe *da je pravo čudo što se stanoviti broj velikih graničarskih zadruga održao dosta dugo vremena, i iza Prvog svjetskog rata. Znači da je zadruga, isto kao i kod Rusa artelj, bila duboko ukorijenjena u narodu ovoga kraja.*¹⁹ Kućne zadruge bile su važne za prostor Vojne krajine jer je njihova svrha bila osigurati što više muškaraca koji su u svakome trenutku mogli biti na raspolaganju za potrebe ratovanja. U takvim su slučajevima članovi zadruga međusobnom raspodjelom poslova mogli lako nadomjestiti njihov nedostatak. Kako je središnjim vojnim vlastima u interesu bilo zadržati isključivo agrarni status krajiškoga stanovništva, diobe zadruga bile su zabranjene. Unatoč tome, one su se potajno provodile i na taj način postupno mijenjale gospodarsku sliku ovoga područja.

Budući da se Senj nalazi na obali Jadranskoga mora, u njemu je tijekom povijesti jedno od najznačajnijih djelatnosti bilo brodarstvo. Veliki udarac za senjsko gospodarstvo bilo je povezivanje Rijeke i Zagreba željeznicom 1873. godine, nakon čega Senj postupno počinje gubiti svoj status razvijenoga prometnog i trgovačkog grada. U vrijeme Prvog svjetskog rata senjsko brodarstvo nije bilo ugušeno, zahvaljujući tome što nije bilo velikih ratnih opasnosti na sjevernome Jadranu. Ipak, zbog zamiranja trgovine i gospodarstva došlo je i do stagnacije u plovidbi i proizvodnji jedrenjaka, djelatnosti po kojoj je ovaj grad bio poznat.

Već 1915. osjećaju se posljedice rata na planu gospodarstva Ličko-krbavske županije jer je *počelo svega ponestajati i postajati sve skuplje*, kako je to opisao već spomenuti Frane Dubravčić u svojoj zbirci ratnih zapisa *Živ sam i dobro mi je*. Godinu dana kasnije uvedena je ratna privreda, čime je započela rekvizicija poljoprivrednih viškova. Što je rat duže trajao, stanovništvo je sve teže podnosilo loše životne uvjete: *Rat je još uvijek bjesnio svom žestinom, mnoge porodice ostale su bez muške glave, glad je zavirivala u kuće, a vojska počela rekvirirati stoku već u osiromašenom našem kraju.*²⁰ Ipak, stanovništvo na selu lakše je podnosilo takvu situaciju od gradskoga jer su sami mogli proizvoditi hranu, naročito meso, krumpir, grah, kupus i brašno, odnosno osnovne prehrambene namirnice u tim krajevima. Godine 1917. suša je pogodovala još kritičnijem stanju prehrane pa se već sljedeće godine sve češće mogla čuti pjesma: „Care Karlo i carice Zita, što ratuješ kada nemaš žita“²¹. Osim toga, stanovništvo je izravno pripisivalo krivnju za ovakvu lošu gospodarsku situaciju caru Karlu. Tako

¹⁹ ČERNELIĆ. „Običajno-pravni i imovinski aspekti života u obiteljskim zadrugama Like, 309.

²⁰ DUBRAVČIĆ, „Živ sam i dobro mi je! Uspomene iz Prvoga svjetskog rata 1914. – 1918.“, 158.

²¹ KOLAR, „Prehrana u Hrvatskoj tijekom 1918. godine“, 86.

se često u narodu moglo čuti prisjećanje na prijašnjega cara Franju Josipa, za čije vladavine nije bilo takve gladi: „Nesta Vrane – nesta ‘rane“²².

U Velebitskome Podgorju, koje je ulazilo u sastav Ličko-krbavske županije, stanovništvo je imalo skromne mogućnosti vlastite proizvodnje hrane jer je to područje oskudno plodnom zemljom. Zbog toga je tamošnji narod u ratu pojačano osjećao nestašicu hrane. O tome svjedoče zapisi Šime Balena, koji se prisjeća toga razdoblja u Jablancu: *Da, gladovalo je cijelo Podgorje (osim možda pokojeg trgovca ili švercera) a s njim i mi. Kao što već rekoh, tada nas je u kući bilo desetoro. Trebalo je mnogo truda i muke, snalažljivosti i umješnosti roditelja da se sva ta usta nahrane. To više što je ove godine (1917.) i ljetina podbacila, a aprovizacija zatajila. Srećom smo imali kravu i nekoliko ovaca, pa je bilo - barem za najmlađu djecu - mlijeka i kiseline, a i vune za guče i bičve, da nas zaštite od bure i studeni. No, često nije bilo onog najvažnijeg - kruha svagdašnjeg. I ne samo kruha nego ni palente, pa ni kaše. Onda bi roditelji poduzimali sve da od rođaka iz Slavonije ili Srijema nabave koju vreću brašna, a od prijatelja iz Like krumpira i zelja*²³. Ovaj navod potvrđuje da je stanovništvo u unutrašnjosti županije ipak bilo manje izloženo nestašici hrane zbog mogućnosti proizvodnje hrane za vlastite potrebe.

Aprovizacija²⁴ o kojoj govori Balen nudila je mogućnost manipuliranja. Tako je često dolazilo do slučajeva u kojima su gradski i općinski uglednici zadržavali hranu za sebe ili su se, pak, događala organizirana krijumčarenja hranom. O tome je u Saboru 1917. godine govorio Stjepan Radić upozoravajući na činjenicu da narod u Modruško-riječkoj, Ličko-krbavskoj i nekim dijelovima Zagrebačke županije tjednima nema osnovnih prehrambenih namirnica, što je negativna posljedica lošega upravljanja aprovizacijama u različitim dijelovima države.²⁵ Krajem rata civilno stanovništvo nalazilo se na granici preživljavanja, a više se nije moglo nabaviti ni dovoljno hrane za vojnike na bojišnicama, što je dovodilo do pojačanoga dezertiranja i želje za okončavanjem rata.

Ovakvo loše gospodarsko stanje bit će važan povod za priključivanje lokalnoga stanovništva u pljačkanja i razbojstva koja su činili pobunjeni vojnici i pripadnici

²² BALEN. „Prva sjećanja: Panos - rat, glad, prevrat, seoba“, 207 -208.

²³ BALEN. „Prva sjećanja: Panos - rat, glad, prevrat, seoba“, 209.

²⁴ Aprovizacija je naziv za „djelatnost države koja u kriznim razdobljima građanima osigurava minimum prehrambenih i drugih potrepština; također i ustanova koja se bavi opskrbom. Aprovizacija se redovito primjenjuje u ratnim prilikama, pri čemu se provodi racioniranje namirnica i drugih potrepština (cigareta, tekstila) da bi se zadovoljile minimalne životne potrebe svih građana.“ - *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslava Krlež, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3412>, pristupano: 1. srpnja 2016.

²⁵ KOLAR, „Prehrana u Hrvatskoj tijekom 1918. godine“, 81.

zelenoga kadra u posljednjem tromjesečju 1918. godine. Sudjelovanjem u takvim akcijama dolazili su do hrane koje im je u to vrijeme itekako nedostajalo. Međutim, to je bio i njihov svojevrsan čin osvete, odnosno naknadnu reakciju na sve što im je oduzeto u proteklim ratnim godinama. Hrana i stoka poslana na ratište te porezi koji su ih doveli do krajnjih granica preživljavanja u ovakvim su situacijama konačno mogli biti naplaćeni. O uključivanju civilnoga stanovništva u te nemire svjedoče brojni dopisi mjesnih odbora Narodnome vijeću u Zagreb, ali i zapisi neposrednog promatrača tih događaja Frane Dubravčića.

Slom Austro-Ugarske i uspostava Države SHS

Austro-Ugarska je 1918. godinu dočekala u snažnom antiratnom raspoloženju. Rat je još posvuda bjesnio te se nije mogao nazrijeti njegov skori kraj koji su željno iščekivali iscrpljeni vojnici na ratištima i civilno stanovništvo u pozadini. Takvo je stanje u austrougarskim zemljama trajalo još od 1916. godine, kada su počeli radnički i građanski prosvjedi protiv rata. O potpunoj istrošenosti svih resursa te države svjedoči dopis ministra Ottokara Czernina iz 1917. godine: *Potpuno je jasno, da se naše snage približavaju svome kraju. Upućujem samo na to, da nestaje sirovina za izradu municije, da je ljudski materijal potpuno iscrpljen, a prije svega ukazujem na posvemašnje očajanje, koje je radi nedovoljne ishrane zahvatilo sve slojeve stanovništva i zbog kojega izgleda nemoguće da se ma kako dalje produži s ratnim stradanjima. Iako se ja nadam, da će nam uspjeti da se izvučemo još kroz naredne mjesece i da ćemo ipak moći izvesti uspješnu defenzivu, ipak mi je sasvim jasno da je naredna zima u ratnom stanju posvema isključena, jednom riječju da se u kasnom ljetu ili jeseni po svaku cijenu mora sklopiti mir...*²⁶ Povijest je pokazala da je unatoč ovakvoj teškoj situaciji rat produžen još godinu dana donoseći brojne gubitke svim zaraćenim stranama.

Narodi višenacionalne Monarhije, koja se u to vrijeme nalazila pred skorim porazom, počeli su se sve više udaljavati jedni od drugih i okretati se vlastitome državnome uređenju, u čemu je veliki utjecaj imala Wilsonova misao o samoodređenju naroda. Tako se od ljeta 1918. godine osnivaju narodna vijeća u različitim dijelovima Monarhije u kojima žive Južni Slaveni: u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Bačkoj i Banatu te se povezuju u vrhovno političko tijelo svih Južnih Slavena Austro-Ugarske Monarhije – Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu. Ono je bilo sastavljeno od Hrvatsko-srpske koalicije, kojoj je pripadao

²⁶ ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 38.

većinski broj mandata, Starčevićeve stranke prava, Socijal-demokratske, Seljačke i Srpske radikalne stranke. Predsjednik Središnjeg odbora Narodnog vijeća postao je Anton Korošec, a potpredsjedničku je funkciju preuzeo Svetozar Pribićević. U listu „Banovac“ objavljene su 26. listopada smjernice politike Narodnoga vijeća koje se odnose na:

- ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstvenu državu
- mogućnost zastupanja na mirovnoj konferenciji od strane narodnih izaslanika
- odbijanje prijedloga sadržanih u manifestu cara Karla
- osiguranje mira među udruženim narodima
- uređenje države po načelima demokracije.²⁷

U međuvremenu je car Karlo pokušao reorganizirati cislajtanijski dio Monarhije objavivši 16. listopada Manifest u kojemu stoji: (...) *Velike žrtve rata moraju nam osigurati častan mir, s božjom pomoću stojimo na njegovu pragu. Sad se bez oklievanja moramo prihvatiti rada, da na novo podignemo domovinu na njenim prirodnim i s toga pouzdanim temeljima. Pri tomu se moraju uzajamno dovesti u sklad i izpuniti želje austrijskih naroda. Odlučio sam da izvedem ovo djelo uz slobodno sudjelovanje naroda u duhu onih načela, što su ih savezničke monarhije usvojile u svojoj mirovnoj ponudi. Austrija ima da prema volji naroda postane savezna država, u kojoj svako pleme na svojem selištu tvori svoju vlastitu državnu zajednicu. (...) Obraćam se svojim pozivom na narode, na čijem će se samoodređenju osnivati nova država, da sudjeluju kod ovoga velikoga djela po narodnim viećima, koja će se sastaviti od carevinskih zastupnika svakoga naroda, a imati će da zastupaju interese naroda uzajamno kao i u saobraćaju s Mojom vladom.*²⁸ Ovaj carev poziv na suradnju nije naišao na plodno tlo kod nenjemačkih naroda koji su pripremali planove za ostvarenje svojih nacionalnih interesa.

Nakon proboja solunskog bojišta od strane savezničkih jedinica u rujnu 1918. godine, raspad Austro-Ugarske postaje neizbježan. Južni Slaveni u toj situaciji vide izvrsnu priliku za ostvarenje planiranoga ujedinjenja. Oslabljenu poziciju Monarhije odlučili su iskušati u Zagrebu 22. listopada održavanjem manifestacija protiv državne vlasti. Tadašnji list „Hrvatska njiva“ ocijenio je taj događaj ovim riječima: *Manifestacijona povorka u Zagrebu 22. 10., koja se svršila svečanom zavjerom na Markovu trgu, bila je prvi pokus mase u Zagrebu, da li još autoritet državne vlasti ima snage da se afirmira i da na tu javno i otvoreno počinjenu veleizdaju reagira.*²⁹ Nekoliko dana kasnije ove napetosti u Zagrebu doživljavaju svoj vrhunac kada mnoštvo ljudi

²⁷ „Banovac: list za javne prilike, pouku, narodnu privredu i zabavu“, br. 43, 1918., 26. listopada 1918.

²⁸ „Dom i svijet“, br. 21, ur. Stjepan Kugli, Knjižara Lavoslava Hartmana, Zagreb, 1918.

²⁹ „Hrvatska njiva“, br. 51/52, ur. Dragan Novosel, Zagreb, 1918., 856.

manifestira po ulicama, vojnici napuštaju svoje vojarne, a u svemu tome vlast više ne može održavati kontrolu.

Dana 29. listopada sastaje se Hrvatski sabor i održava sjednicu u kojoj glavnu riječ ima Hrvatsko-srpska koalicija predvođena Svetozarom Pribićevićem. Na ovom zasjedanju Sabora donesena je povijesna odluka o prekidu odnosa između Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te Kraljevine Ugarske i Carevine Austrije. Osim toga, Narodno vijeće dobilo je status vrhovnog organa novostvorene Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Države SHS). Ubrzo zatim uslijedilo je osnivanje mjesnih odbora diljem zemlje. Oni su bili sastavni dio Sekcije Narodnog vijeća SHS za organizaciju i agitaciju, a njihovi su članovi uglavnom bili, prema preporuci Vijeća, mjesni intelektualci, obrtnici i trgovci. U većini odbora najbrojniji su bili pristalice Hrvatsko-srpske koalicije. Zadaće mjesnih odbora odnosile su se na održavanje javnog reda i mira, osiguranje plaćanja poreza te propagiranje novonastale političke situacije.³⁰ Proglašenje kraja rata rezultiralo je masovnim povratkom vojnika s ratišta čiji je pravac kretanja zahvaćao i prostore Države SHS. Kako bi se regulirao njihov povratak te održala stabilnost u zemlji, Narodno vijeće Države SHS započelo je s osnivanjem Narodnih straža/garda. To su bile poluvojne jedinice pod izravnom kontrolom Vijeća. Njihov se zadatak odnosio na održavanje javnoga reda i mira te na pružanje oslonca politici središnjih vlasti. Pripadnici Narodnih straža bili su uglavnom obrtnici, radnici ili seljaci. Narodne su se straže osnivale u većini mjesta novostvorene države. Na području Ličko-krbavske županije njihovo je stvaranje započelo odmah po sazivanju Sabora 29. listopada. Primjerice, u Gospiću je osnovana tog istog dana, a zatim je uslijedilo njihovo organiziranje u Otočcu, Brinju, Korenici, Jablancu i drugim krajevima. Budući da ova država nije imala vojnu silu, Narodno vijeće uputilo je poziv na vojničku službu svim mladićima od 19 do 23 godine. Time je trebala biti stvorena njezina redovna vojska, a po uzoru na Čehe, Poljake i Mađare, čije su vlade u to vrijeme već započele s organizacijom svojih vojski. Među državnim vlastima postojao je opravdani strah od mogućih nereda koje su povratnici s ratišta nakon proglašenja mira mogli izazvati, a to je bilo jedan od glavnih razloga za osnivanje vojske: *S druge strane dolazi sa raznih ratišta silno mnoštvo vojska svih mogućih narodnosti, koje treba u potpunom redu uputiti u njihove krajeve. Ako hoćemo da prolaz tih velikih množina bude uredan i bez štete za našu zemlju i naš narod, nužno je da bude i dovoljnih sila na raspolaganju narodnom vijeću.*³¹

Reakcije stanovništva Ličko-krbavske županije na osnivanje Države SHS bile su burne kao i u ostalim dijelovima zemlje. U arhivskim izvorima Sekcije za organiza-

³⁰ ZORKO, „Narodne straže Narodnog vijeća SHS-a na prostoru Banske Hrvatske“, 362.

³¹ HR-HDA-124-3-1-49, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 20. svibnja 2016.

ciju i agitaciju Narodnoga vijeća mogu se pronaći brojni dopisi mjesnih odbora koji pozdravljaju ovakvu odluku Sabora. Tako Mjesni odbor Narodnog vijeća u Otočcu izvještava kako su pripadnici Jelačićeve pukovnije te ostalo hrvatsko i srpsko civilno stanovništvo održali manifestacije tijekom kojih su s oduševljenjem klicali stvaranju nove države. Dan nakon zasjedanja Hrvatskog sabora održana je javna skupština na paradnom trgu u Otočcu, kojoj je prisustvovalo pet do šest tisuća ljudi. Ovom su prilikom održavani govori u čast osnivanja Države SHS te je skupština položila svoju prisegu: *Mi, sinovi majke Jugoslavije, kunemo se pred Bogom svemogućim i pravednim, da ćemo ostati vijerni sinovi svoje majke, domovine Jugoslavije! – Neka bude proklet spomen na nas, ako ikada zaboravimo domovinu Jugoslaviju! – Neka mi usahne desnica, ako ikada podignem ruku svoju na brata Jugoslavena! – Ne našle mi kosti pokoja u grobu, već se rasule kao pljeva, svaka mi se stvar skamenila. Bog veliki i njegova sila u njivi mi sjeme skamenio, a u ženi djecu skamenio, ako povrijedim jedinstvo Slovenaca, Hrvata i Srba! – Od ruke mu ništa ne rodilo, ne imao od srca poroda, željela mu kuća muške glave, koji neljubi Slobode svoga troimenoga naroda, koji se ogriješi o pokornost Narodnom vijeću, koji te izda do zadnje kapi krvi, Jugoslavijo, majko naša!*³² Nakon toga održavane su skupštine i po okolnim mjestima: Sincu, Doljanima, Škarama, Dabru, Vrhovinama, Švici, Brlogu i Glavacima. Izvještava se kako su svi ovi skupovi protekli vrlo uspješno te da su govori često bili prekidani odobravanjem i klicanjem.³³ Reakcije jablanačkog stanovništva na osnivanje nove države opisao je Šime Balen: *Taj je događaj snažno odjeknuo svim hrvatskim krajevima, pa i našim. Ljudi su se okupljali po selima, osnovali narodne straže, razvijali barjake i silazili dolje, u Jablanački porat. Pili su i slavili slobodu, pjevajući i kličući Hrvatskoj, novoj državi, republici. Skidali su, bacali i gazili stara carsko-kraljevska znamenja i stavljali nova. I naš je otac zbacio staru kokardu s kape i stavio novu: crven-bijel-i-plavu trobojnicu s oznakom SHS. Bio je tih dana sav u zanosu. A kako i ne bi? Gledao je kako mu se pred očima ostvaruje stari starčevićanski san: Slobodna Hrvatska, sama. Bez Beča i Pešte.*³⁴ Iz Gospića kao središta županije poslan je izvještaj Središnjem odboru Narodnog vijeća u Zagrebu o održanim manifestacijama u čast Wilsonove note o samoodređenju naroda u većini mjesta Like, Gacke i Krbave. Tamo je također osnovan mjesni odbor Narodnoga vijeća s istom zadaćom koju su imali svi takvi odbori: *Ovaj Pododbor stavio si je dužnost, da obaviješćuje narod o Narodnom vijeću i njegovim zaključcima, da te zaključke pomaže provadjati, da širi bratsku uzajamnu ljubav između jednokrvne braće Hrvata i Srba, da uklanja sve što bi tu bratsku ljubav pomutiti moglo da Na-*

³² HR-HDA-124-5-2-251, Hrvatski državni arhiv, Arhinet, pristupano: 20. svibnja 2016.

³³ Isto.

³⁴ Isto.

*rodnom Vijeću stavlja predloge u narodnim pitanjima.*³⁵ Nadalje, potpisnici ovoga izvještaja predlažu Narodnom vijeću da bi bilo korisno izdavanje glasila koje bi bilo namijenjeno širim društvenim masama, a čiji bi cilj bilo jačanje narodnog jedinstva, naročito u onim dijelovima županije u kojima živi pomiješano hrvatsko i srpsko stanovništvo.³⁶ Iz ovoga se dopisa može jasno zaključiti kako je u prvim danima postojanja Države SHS u Ličko-krbavskoj županiji najveća pozornost bila usmjerena na uspostavljanje i održavanje skladnih odnosa između Hrvata i Srba. To se svakako čini opravdanim jer podaci iz 1900. godine pokazuju njihov podjednak omjer, odnosno da je u Ličko-krbavskoj županiji u to vrijeme živjelo 48,76 % rimokatolika i 51,24 % pravoslavaca. Potonji su uglavnom nastanjivali istočni prostor županije, dok je katoličko stanovništvo pretežito živjelo u zapadnome dijelu.³⁷

I u drugim dijelovima županije održavale su se javne skupštine povodom ujedinjenja. One su bile sredstvo propagiranja novoga državnog ustroja i stvaranja pozitivnoga odnosa stanovništva prema njemu. Na tim su skupštinama obično govorili predsjednici mjesnih odbora, općinski uglednici i bivši vojnici, a njihov je diskurs obilježen podsjećanjem na sve negativno iz bivše državne zajednice te iskazivanjem vjere u bolju budućnost. Tako je, primjerice, Petar Tomičić na karlobaškoj skupštini izjavio *kako je do sada služio tiraninu Madjaru, a od sada će vijerno i pošteno svojoj miloj domovini Jugoslaviji.*³⁸

Nova je država ubrzo bila suočena s problemima s kojima se sama nije mogla nositi. Budući da nije imala jaku vojsku, nije mogla kontrolirati razbojstva i pljačkanja koja su se događala u nekim dijelovima teritorija. Osim toga, u dijelovima države uz more postojala je specifična situacija uvjetovana opasnošću od talijanskih vojnika koji su se sve više približavali obali nastojeći zauzeti teritorij u skladu s odrednicama Londonskoga sporazuma iz 1915. godine. Tako je u Ličko-krbavskoj županiji mjesni odbor u Karlobagu 13. studenoga uputio poziv za pomoć Narodnome vijeću nakon što je talijanska torpednjača zauzela grad. Njihove su se molbe odnosile na traženje posredništva saveznika na kojega Italija ne bi imala utjecaja. U Senju je također održana skupština na kojoj je izražen protest protiv talijanske okupacije Istre, Rijeke, Dalmacije i hrvatskoga otočja.

³⁵ HR-HDA-124-5-2-101, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 20. svibnja 2016.

³⁶ Isto.

³⁷ HOLJEVAC, „Ličko-krbavska županija u identitetu Like“, 439.

³⁸ HR-HDA-124-5-2-138, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 4. srpnja 2016.

4. Ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom

Sve veći pritisak od strane Italije, ali i nemogućnost održavanja stabilnosti unutar države, primoravaju Narodno vijeće na sljedeći korak – ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Zbog toga je na sjednici Središnjeg odbora krajem studenoga 1918. prihvaćen *Naputak* delegaciji Narodnog vijeća SHS koji se sastojao od sljedećih točaka:

- odluku o ujedinjenju donijet će Ustavotvorna skupština s dvotrećinskom većinom
- do sazivanja Ustavotvorne skupštine zakonodavnu će vlast obnašati Državno vijeće
- do objave odluke Ustavotvorne skupštine vladarske će ovlasti imati prijestolonasljednik Aleksandar Karađorđević
- osnovat će se državna vlada.

Na istoj sjednici izabrana je delegacija političara čiji je zadatak bio otići u Srbiju i izvijestiti kralja o sadržaju *Naputka*. Po njihovu dolasku u Beograd, primio ih je Aleksandar te je 1. prosinca 1918. godine u ime svoga oca kralja Petra proglasio *ujedinjenje samostalne Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca*.³⁹

Ova je odluka o ujedinjenju među Hrvatima dočekana izrazito burno. Dok je jedan dio javnosti pozdravljao novo savezništvo sa Srbijom, ostali su izražavali zabrinutost i neslaganje nazivajući to prijevarom. Manifestacije u znak potpore ujedinjenju održavane su u Zagrebu, Varaždinu, Osijeku, Požegi i drugim mjestima Hrvatske.⁴⁰ S druge strane, u osudi proglašenja nove države prednjačila je Stranka prava. Ona je u svojem proglasu hrvatskom narodu osudila stvaranje te države kao *protuustavan čin koji se protivi pravu naroda na samoopredjeljenje i kojim se suverenost hrvatskoga naroda prenosi na srpskoga kralja*.⁴¹ Naročito su se ujedinjenju protivili oni koji su zahtijevali republikansko uređenje zemlje Južnih Slavena umjesto monarhijskog. Izrazi nezadovoljstva kulminirali su 5. prosinca 1918. godine na Jelačićevu trgu, gdje je okupljena hrvatska vojska (uglavnom domobrani) klicala republici. Ubrzo je na to reagirala vlast koja je na demonstrante poslala naoružane mornare. U tom je sukobu ubijeno 13, a ranjeno 17 ljudi. Oni su u hrvatskoj historiografiji poznati pod nazivom *prosinčačke žrtve*. Rezultat toga događaja bilo je raspuštanje

³⁹ PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, 318.

⁴⁰ „Banovac: list za javne prilike, pouku, narodnu privredu i zabavu“, br. 43, 1918., 8. prosinca 1918.

⁴¹ PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, 318.

domobranske vojske te sjedinjavanje oružništva i policije sa srpskom vojskom. Nakon ujedinjenja započinje postupni postupak gašenja mjesnih odbora, ali i samoga Narodnoga vijeća te razoružavanje Narodnih straža.

Mjesni odbor Narodnoga vijeća u Otočcu poslao je 5. prosinca brzojavni pozdrav regentu Aleksandru u Beograd te Narodnom vijeću SHS u Zagreb: *U historijskom času, a na vijest o ujedinjenju naroda Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstvenu i potpuno suverenu kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pod slavnim žezlom prejasne dinastije Karadjordjevića, te mučenika za slobodu i ujedinjenje našega troimenoga naroda, kralja Petra Prvoga, čije je slavno ime najbolja garancija demokracije i slobode, Odbor Narodnog Vijeća SHS u Otočcu smatra se sretnim, da može Vaše kraljevsko Visočanstvo, kao regenta i svoga budućega kralja, u ime sretnoga i nadasve zadovoljnoga hrvatsko-srpskoga naroda iz Gacke doline u Kršnoj Lici pozdraviti uvjeravajući Vaše kraljevsko Visočanstvo o sretnoj odanosti ovoga naroda svome novom kralju, Njegovom Veličanstvu, Petru Prvom, kralju svih Srba, Hrvata i Slovenaca, te Vašem kraljevskom Visočanstvu kao i cijelom prejasnom domu Karadjordjevića.*⁴² U Otočcu je tri dana kasnije održana skupština povodom ujedinjenja sa Srbijom, a zatim je 12. prosinca održano bogoslužje u rimokatoličkoj i pravoslavnoj crkvi za novoga kralja. Na ovim je misama naglašena potreba održavanja mira, ljubavi i sloge pod dinastijom Karadorđevića. Ubrzo je stigao odgovor regenta Aleksandra: *Duboko su me dirnule Vaše iskrene čestitke, što ste ih upravili na mojega uzvišenoga oca, Njegovo Veličanstvo kralja Petra I. i na mene prigodom historičkoga događaja ujedinjenja čitavoga troimenoga naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, na čitavom njegovom etnografskom neprekinutom teritoriju pod žezlom dinastije Karadjordjevića. – Moj uzvišeni otac i ja vladaćemo po načelima potpune slobode i ravnopravnosti.*⁴³

Poručnik Krešimir Pavelić podnio je 28. prosinca izvještaj o stanju u odborima Like u kojemu je zaključio da, osim što su članovi u većini odbora između sebe podijelili funkcije bez biranja od strane naroda, u odborima uglavnom ima pripadnika svih političkih struja ili isključivo Srba radikala. Osim toga, politički i vjerski odnosi hrvatskog i srpskog stanovništva vrlo su komplicirani te prijete narušavanju javnog reda i mira, naročito u Otočcu, Gospiću i Udbini. Pavelić u istome dopisu upozorava na neprimjereno djelovanje katoličkih svećenika: *Glavni agitatori protiv današnjeg državnog oblika jesu katolički svećenici i župnici, tako da ni u jednom proputovanom mjestu nijesam našao katoličkog svećenika, koji bi bio zauzet za današnji vladajući sistem, što više oni su otvoreni zastupnici republikanske ideje.*⁴⁴

⁴² HR-HDA-124-3-1-258, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 4. srpnja 2016.

⁴³ HR-HDA-124-3-1-329, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 4. srpnja 2016.

⁴⁴ HR-HDA-124-3-1-293, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 4. srpnja 2016.

Nemiri u Ličko-krbavskoj županiji potkraj 1918. godine

Posljednja godina rata obilježena je u Ličko-krbavskoj županiji velikom neimaštinom lokalnog stanovništva, proturatnim raspoloženjem brojnih obitelji kojima je rat oduzeo najbliže te razočaranjem i gnjevom preživjelih vojnika koje su kod kuće čekala zapuštena imanja. Kako se rat bližio svome završetku, vojnici su sve češće odbijali poslušnost prkoseći vojnim naredbama i kaznama. Ne samo da su na taj način izražavali svoje mišljenje o cjelokupnome ratu nego je i dio njih sudjelovao u pljačkaškim pothvatima. Takva je situacija bila i u mjestima Ličko-krbavske županije. Prema izvještaju Mjesnoga odbora Narodnog vijeća u Gospiću 2. studenoga 1918. godine, vojnici su postali pljačkaši u brinjskom, otočkom i perušičkom kotaru. Iako je Narodna straža uspjela uspostaviti kratkotrajni mir, potpisnici ovoga izvještaja upozoravaju na to da *nema izgleda da bi taj mir mogao dulje potrajati, jer u svoj okolici otočkoj vojničke bande razbijaju i pljačkaju*.⁴⁵ Međutim, ovakva situacija nije karakteristična samo za Ličko-krbavsku županiju jer su se nemiri u listopadu, studenome i prosincu širili i po većem dijelu Slavonije i Hrvatskoga zagorja, ali i u nekim mjestima Bosne i Hercegovine: u Prijedoru, Banjoj Luci, Zenici i Sarajevu.

U većini prepiski Narodnoga vijeća s mjesnim odborima može se uočiti temeljni problem: nedostatak ljudstva i oružja za organiziranje djelotvorne obrane od pobunjene vojske i civila. Za vrijeme rata osnovana je u Austro-Ugarskoj vojna institucija pod nazivom „pučki ustanak“, čija je svrha bila podupiranje zajedničke vojske, bojnog pomorstva i domobranstva, a njezini su se pripadnici nazivali „pučkim ustašama“ ili „pučko-ustaškim obveznicima“.⁴⁶ Nakon raspada Monarhije nije bilo jednostavno osigurati dovoljan broj ljudi koji će se suprotstaviti uznemirenim masama. To potvrđuje i izvještaj iz Gospića zapisan u studenome 1918. godine: *Oružničke su postaje spale na 4 do 5 momaka, dok su pučki ustaše koji su bili na tim postajama pridijeljeni napustili svoju službu razišavši se kućama svojim*.⁴⁷ Kako je već navedeno u prethodnim poglavljima, Narodno vijeće je zbog toga poticalo osnivanje Narodnih straža, čiji se zadatak odnosio na čuvanje javnoga mira te provođenje odluka vrhovne vlasti. Ipak, ni to nije moglo osigurati stabilnost novoosnovane države jer su nemiri brojčano nadmoćne vojske i civila sve više uzimali maha. Primjerice, u vrijeme izbijanja vojničkih nereda po Otočcu početkom studenoga u vojarni se nalazilo 2000 vojnika, dok se Narodna straža sastojala od samo 150 ljudi.⁴⁸

⁴⁵ HR-HDA-124-4-1-328, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 4. srpnja 2016.

⁴⁶ VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917. – 1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas“, 47.

⁴⁷ ZORKO, „Narodne straže Narodnog vijeća SHS-a na prostoru Banske Hrvatske“, 357.

⁴⁸ TOMINAC, „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, 319.

O razlozima ovih nemira koji su se događali potkraj 1918. godine u brojnim hrvatskim krajevima historiografija se do danas nije uspjela usuglasiti. U objašnjavanju tih zbivanja uglavnom se navodi nekoliko čimbenika: djelovanje zelenoga kadra, pobune nezadovoljne vojske i širenje boljševičkih ideja od strane povratnika iz Oktobarske revolucije. Ovi navedeni elementi temeljitije će biti razjašnjeni u nastavku.

Zeleni kadar

Pojam zeleni kader/kadar⁴⁹ upotrebljava se za imenovanje neorganiziranih skupina naoružanih vojnika koji su tijekom Prvoga svjetskog rata dezertirali, odnosno napustili svoje vojničke postrojbe i otišli u šume, gdje su se skrivali kako bi izbjegli ponovni povratak na ratište. Ivo Banac među zelenokadraše ubraja i one vojnike koji su pobjegli s ratišta i vratili se u svoja sela, gdje su obrađivali zemlju, uvijek na oprezu od žandarskih patrola.⁵⁰

Pojava zelenoga kadra bila je uzrokovana različitim čimbenicima: slabom ishranom na ratištu, teškim uvjetima ratovanja, nemotiviranošću za daljnji nastavak rata i dr. Ona je bila prisutna tijekom cijeloga rata, ali se pojačano pojavljuje od druge polovine 1917. godine u južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske Monarhije. U Hrvatskoj vrhunac doživljava u posljednjem tromjesečju 1918. godine, kada su se pripadnici zelenoga kadra upustili u pljačkanje, palež i ubojstva. U dokumentu austrougarske vojne komande piše: *Zeleni kadar predstavlja organizaciju bjegunaca i vojnika, koji su prekoračili dozvoljeni dopust, a koji se skitaju po šumama i žive od razbojništva i pljačke. Ove organizacije postoje normalno u ljetnim mjesecima, a zimi se bjegunci dobrovoljno javljaju svojim vojnim odredima, da prezime „u toplom“... One se sastoje od grupa sa 10 do 15 ljudi, a drže se na okupu najdulje do jednog tjedna, te se opet razilaze.*⁵¹

Povjesničari se još ne mogu složiti oko ukupnog broja pripadnika zelenoga kadra u Hrvatskoj pa se njihove brojke kreću od 16 000 do 60 000. Ferdo Čulinović smatra kako je zelenokadraša u svim južnoslavenskim zemljama Monarhije potkraj rata bilo oko 200 000. Također, oprečna su i stajališta o značenju njihovih pothvata – za neke je to samo pljačkanje, dok drugi u tome vide revolucionarni karakter.

⁴⁹ U literaturi se pojavljuju različiti nazivi: dezerteri, komiti (lat. comes – pripadnik neregularne vojne formacije), zelena garda, odmetnici i dr. – BOGDANOVIĆ: „Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju“, 96.

⁵⁰ BANAC, „I Karlo je o’šo u komite“, 24.

⁵¹ ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 97.

Ferdo Čulinović odredio je dvije etape razvoja zelenoga kadra:

1. od jeseni 1917. godine: spontani i neorganizirani antiratni pokret koji poslije Oktobarske revolucije poprima politički karakter
2. od sredine 1918. godine: socijalno-revolucionarni pokret siromašnog seljaštva.

Opravdanje za ovakvu podjelu Čulinović pronalazi u činjenici da zeleni kadar nastavlja djelovati čak i nakon raspada Austro-Ugarske, iako više nije bilo razloga za njegov opstanak u smislu iskazivanja proturatnoga stava. Nadalje, on tvrdi da je ovaj pokret doživio slom zbog toga što su mu nedostajali organiziranost i jedinstvo, ali je u isto vrijeme odigrao ulogu preteče okupljanja seljačke mase u Komunističkoj partiji Jugoslavije.⁵² Bogdan Krizman je ocijenio Čulinovićevu podjelu zelenoga kadra pretjerano shematičnom.⁵³

Tomislav Bogdanović razvrstava zeleni kadar u četiri kategorije ovisno o njihovim ciljevima i djelovanjima:⁵⁴

1. kategorija – antiratni pokret koji se očituje u iskazivanju neposlušnosti prema vojnoj i političkoj vlasti
2. kategorija – socijalno-revolucionarni karakter pod utjecajem povratnika iz Rusije koji traže rješenje loše agrarne situacije po uzoru na ideje Oktobarske revolucije
3. kategorija – razbojničko-kriminalna koja se suprotstavlja svakom zakonu
4. kategorija – povratnici s bojišta koji smatraju kako ih više ništa ne obvezuje prema vlastima.

Na zasjedanju Središnjeg odbora Narodnog vijeća u Zagrebu 28. listopada 1918. godine Stjepan Radić iznio je prijedlog o rješavanju problema zelenoga kadra: svi vojnici tzv. zelenoga kadra na teritoriju banske Hrvatske rješavaju se vojničke prisjega i pozivaju se svojim kućama gdje mogu pristupiti četama za narodnu zaštitu te ih u njihovome povratku ne smije spriječiti nikakva vojna ni građanska vlast.⁵⁵

U stručnoj literaturi najčešće se govori o razbojstvima zelenokadraša po Slavoniji i Hrvatskome zagorju, gdje ih je bilo najviše. Oni su se upuštali u pljačkanja trgovina, skladišta namirnica, željezničkih vagona i vlastelinskih posjeda. Međutim, i u drugim krajevima je dolazilo do takvih nereda, primjerice u Ličko-krbavskoj županiji, o čemu se ne može naći dovoljno stručne literature u historiografiji. To

⁵² ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 123-124.

⁵³ BANAC, „I Karlo je o’šo u komite“, 24.

⁵⁴ BOGDANOVIĆ: „Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju“, 98.

⁵⁵ KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, 301.

je šumovito područje bilo izuzetno pogodno za skrivanje pripadnika zelenoga kadra. Osim toga, u ličkim i gačanskim selima kuće su se uglavnom nalazile uz same rubove šume, što je omogućavalo dezerterima da mogu potajno boraviti u svojim domovima, a u slučaju opasnosti od otkrivanja brzo pobjeći u šumu.

Nakon proglašenja nove države 29. listopada u Hrvatskoj čitaonici u Otočcu održano je zasjedanje javne skupštine kojoj je prisustvovao i ranije spomenuti Frane Dubravčić. On u svojim memoarima opisuje kako se jedna od tema ovoga zasjedanja odnosila na djelovanje zelenoga kadra. Tom se prilikom Dubravčić obratio skupštini ovim riječima: *Braćo, rat je svršen. Veliki dio zasluge da je on tako završio pripada onim vojnicima koji su pobjegli s fronte i otišli u goru zelenu. Eto, oni su pospješili svršetak rata, spasili sebe i sad treba da se vrate onamo odakle ih je rat potjerao. Trebaju se vratiti svojim kućama i svojoj familiji. Oni su učinili svoje. Zato javite svatko svome da se slobodno vrati kući i da mu se neće ništa dogoditi.*⁵⁶ I inače je u narodu postojao pozitivan odnos prema pripadnicima zelenoga kadra upravo zbog njihova otpora ratnim djelovanjima. Tako se u vrijeme održavanja manifestacija povodom osnivanja Države SHS često mogao čuti poklik „Živio zeleni kader!“.

Kada su započeli društveni nemiri po mjestima Ličko-krbavske županije, u njima je veliku ulogu imao zeleni kadar. Tako je početkom studenoga upućen brzojav Narodnome vijeću o njihovim razbojstvima po brinjskom kraju, u Otočcu, Kosinju, Perušiću, Gračacu i Gospiću.⁵⁷ Zeleni kadar je u suradnji s pobunjenim vojnicima opljačkao vojna skladišta u Karlovcu, Otočcu i Ogulinu. Kako navodi brinjski kotarski upravitelj Horvatin, zelenokadraši su imali ključnu ulogu u napadima po Brinju i Jezeranama.⁵⁸ Već ranije je zeleni kadar napadao željeznička skladišta i vagone te činovnike i njihove obitelji. Zbog toga je nadinženjer Josip Schwartz 24. listopada uputio Narodnome vijeću prijedloge za onemogućavanje takvih napada: *Bilo bi dobro da izaslanici Narodnog vijeća posjete željezničke namještenike kako bi ih umirili i zajamčili im slobodu; bilo bi dobro organizirati „družbu“ koja bi na kolodvorima brinula za sigurnost namještenika.*⁵⁹ Međutim, razbojstvima koja su u to vrijeme činili zelenokadraši i pobunjeni vojnici pridružilo se i mjesno stanovništvo. To je naročito bilo vidljivo u brinjskom kraju, odnosno u Jezeranama, Križpolju i Brinju.⁶⁰

⁵⁶ DUBRAVČIĆ, „Živ sam i dobro mi je! Uspomene iz Prvoga svjetskog rata 1914. – 1918.“, 161.

⁵⁷ HR-HDA-124-5-3-5-5, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 6. lipnja 2016.

⁵⁸ TOMINAC, „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, 319.

⁵⁹ HR-HDA-124-4-1-5, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 6. lipnja 2016.

⁶⁰ HR-HDA-124-5-2-169, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 6. lipnja 2016.

Situacija koju su uzrokovali zelenokadraši zabrinjavala je i sam politički vrh jer je unosila nestabilnost u tek stvorenu Državu SHS. Čulinović smatra da se razlog tomu nalazio u strahu od mogućih revolucionarnih previranja jer je pripadnike zelenoga kadra povezivala misao o Oktobarskoj revoluciji: *Zeleni kadar je pred kraj rata preuzeo zadatak borbe za seljake – da se obustavi rat i da mu se da zemlja veleposjednika: on mahom ustaje protiv izrabljivača na selu i prednjači u borbi siromašnog seljaštva da se konačno i revolucionarno riješe osnovna životna pitanja tadanjega sela u ovim krajevima.*⁶¹ Zelenokadraši su doista najčešće napadali trgovine i vlastelinske posjede, odnosno imovinu imućnijega stanovništva. Međutim, o utjecaju revolucionarnih ideja na ta zbivanja u Ličko-krbavskoj županiji teško je govoriti. Na tome prostoru nije bilo velikih zemljoposjednika, čak niti izraženijih razlika u imovinskom statusu stanovništva. Kako je prikazano u prethodnim poglavljima, to je područje siromašno obradivom zemljom, a posjedi su usitnjeni procesom diobe zadruga. Osim toga, sam rat je dodatno osiromašio stanovništvo. Nekoliko bogatijih pojedinaca koji su imali svoje trgovine i obrte našli su se na udaru ovih nereda iz jednostavnoga razloga – oni su bili jedini od kojih se nešto moglo uzeti.

Zeleni kadar je u sjevernim dijelovima Hrvatske nastavio sa svojim djelovanjem i u poslijeratnim godinama. Najveći broj zelenokadraša nalazio se na Petrovoj gori, Zrinskoj gori, u okolici Varaždina, na Papuku i dr. Oni nisu imali vodstvo i zajednički program, već su djelovali u manjim skupinama. Takve su, primjerice, bile grupe Gorski vilenjaci, Zelena komuna i Gorski tići. U njima je održavan red prema vlastitim zakonima koji su se temeljili na fizičkim kažnjavanjima i egzekucijama. Svaka je skupina imala svojega vođu koji je još bio nazivan vojvodom ili harambašom. Jedan od najpoznatijih vođa u poslijeratnome razdoblju bio je Jovan Stanisavljević Čaruga, koji je sa svojom grupom vršio napade po Slavoniji i Vojvodini.

Pobuna 79. Jelačićeve pukovnije

Pobune vojske pojavljuje se kao posljedica represivnog održavanja vojne discipline, neodgovarajuće ishrane te dugotrajnih i iscrpljujućih ratovanja koji donose značajne gubitke u ljudstvu i opremi. U austrougarskoj vojsci one se učestalo pojavljuju od druge polovine 1918. godine i to ponajprije u odredima koje su sačinjavali Česi, Slovaci i Južni Slaveni. Međutim, nesloga je postojala i između austrijskih i mađarskih vojnika zbog čega je jednom prilikom grof Mihaly Karolyi zahtijevao od peštanskog parlamenta povlačenje vojske s ratišta te prekid državnopravnog odnosa s Austrijom.⁶²

⁶¹ ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 110.

⁶² ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 135.

U okviru austrougarske vojske Hrvati su iskazivali svoje nezadovoljstvo u kopnoj vojsci te u ratnoj mornarici. Tako su se mornari pobunili već 1917. u Šibeniku te u Boki kotorskoj i Puli 1918. godine. Razlozi za to bili su višestruki: loša prehrana, nemilosrdna disciplina, buđenje nacionalnog osjećaja ili, pak, želja za završetkom rata. Jedna od značajnih pobuna vojske koja je obilježila kraj rata i simbolički označila slom austrougarske vojne stege dogodila se 23. listopada 1918. godine, šest dana prije proglašenja raskida svih odnosa s Kraljevinom Ugarskom i Carevinom Austrijom. To je bila pobuna 79. pješачke pukovnije u Rijeci, koja je odlučila na taj način iskazati svoje nezadovoljstvo protiv povratka na ratišta, ali i protiv vlasti mađarskih *honveda*⁶³ nad tim gradom.⁶⁴ Jelačićevcima se u tome pridružilo i civilno građanstvo noseći hrvatsku zastavu i kličući skorom završetku rata te raspadu Monarhije. Pod vodstvom satnika Pere Teslića pobunjenici su uspjeli razoružati mađarske domobrane, zauzeti vojarnu i na njoj izvjesiti hrvatsku zastavu.⁶⁵ Prema izvještaju gradskog kapetana, na ulicama je u tim nemirima bilo oko 3000 ljudi.⁶⁶ Značajno je kako su se toj pobuni priključili i riječki talijanaši koji su time iskazali svoje mišljenje o stanju u Rijeci, ali i o cjelokupnoj ratnoj situaciji čiji su završetak svi s oduševljenjem pozdravljali. Ova je pobuna ubrzo doživjela svoj slom nakon što su tri bojne Mađara opkolile grad, razoružale pobunjene vojnike i poslale ih u Pulu na suđenje. Ferdo Čulinović ocijenio je kako je pobuna 79. Jelačićeve pukovnije u Rijeci potpomognuta ostalim stanovništvom imala dvije strane: nacionalnu (protiv zabrane Mađara da vojnici izvjesu svoju zastavu na vojarni) i socijalnu (odraz nezadovoljstva riječkog građanstva lošom ekonomskom situacijom u gradu).⁶⁷

Potkraj listopada u garnizonu na Špilniku pokraj Otočca s nestrpljenjem se očekivao skori slom Monarhije. Već 23. listopada jedna je bojna napustila svoje sjedište i uputila se prema Otočcu pod hrvatskim zastavama pjevajući rodoljubne pjesme. Tijekom noći njihove su manifestacije kulminirale i pretvorile se u uništavanje svih natpisa na vojničkim i civilnim uredima koji su imali zajednički grb. Početkom studenoga pripadnici ove pukovnije otkazali su poslušnost i upustili se u razbojništvo: u Otočcu su izvršili pljačku po skladištima robe, hrane i oružja te su se sukobili s Narodnom stražom. U tom je obračunu ubijeno šest osoba.⁶⁸ Pobunjenim su se vojni-

⁶³ Honvedi predstavljaju ugarsko državno redarstvo. ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 139.

⁶⁴ Prema dodatku Hrvatsko-ugarskoj nagodbi iz 1868. godine (*Riječka krpica*), Rijeka je stavljena pod vlast Ugarske.

⁶⁵ TOMINAC, „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, 317.

⁶⁶ ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 140.

⁶⁷ Isto, 141.

⁶⁸ HR-HDA-124-4-2-6, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 6. lipnja 2016.

cima i po ostalim krajevima županije pridružili zelenokadraši i civilno stanovništvo. O tome svjedoči izvještaj Mjesnog odbora Narodnog vijeća u Gospiću koji sadrži opis novonastale kritične situacije. Potpisnici ovoga dopisa mole pomoć Narodnoga vijeća u Zagrebu jer su vojnici postali pljačkaši u brinjskom, otočkom i perušičkom kotaru. Tako su pljačkanja, paleži kuća i napadi na stanovništvo zabilježeni u Brinju, Jezeranama, Kosinju, Škarama, Ličkom Petrovu Selu, Vrhovinama, Perušiću, Otočcu i Gračacu. U potonjem je došlo do oružanog sukoba između razbojničke skupine i Narodne straže zbog provale u vojničko skladište. Nadalje, Mjesni odbor izvještava kako ta razbojstva čine oružane skupine od 100 do 200 ljudi kojima se preslabe oružane postaje ne mogu suprotstaviti. Posljedice toga odnosile su se i na nemogućnost izravnog kontakta sa Zagrebom zbog prekinute telefonske i brzopjavne veze te na smanjen poštanski promet.⁶⁹

O anarhičnome stanju garnizona na Špilniku svjedoči zapis Frane Dubravčića: *Konačno sam stigao do logora i vidio da je još sve tu i da barake još stoje, samo što su magazini bili provaljeni i opljačkani. Pijani vojnici su lutali po barakama. Neki su natovarili na vojnička kola brašna, krumpira, šećera i vozili svojim kućama. Jedan je natovario na kola bačvu, nisam mogao znati je li puna ili prazna, i preko polja potjerao konje, a drugi su pucali za njim. Pljačkali su i po časničkim barakama. Umjetničke slike slikara Čeha, natporučnika Ducheka, pobacali su i rasparali. Veliki portret kaptana Pocrnića je izrezan bajunetom. Stada janjaca, što su ih neke kompanije držale, nestala su.*⁷⁰ Da u ovim nemirima nisu sudjelovali samo vojnici nego i ostalo mjesno stanovništvo govori sljedeći zapis istoga autora: *Usput smo susretali seljake koji su iz grada vozili plijen kući prema Starom Selu. Stari Budić Dug, koji nije nikada služio u vojsci, obukao je novo vojničko odijelo, natovario u kola brašna i uniforme te lagano ajkao volove. Nešto kasnije eto i penzioniranog žandarskog narednika Miće. I on je natovario volovska kola, ide kući i psuje prokletu Austriju. Nadošao je i Jole koji me je još pred četiri godine navodno pokopao kraj Drine. Sjedio je na kolima, zapalio lulu, a iza leđa mu se ljuljala velika bačva ruma.*⁷¹ U Otočcu je prema naputku Središnjeg odbora Narodnog vijeća 3. studenoga uspostavljen prijeki sud, čime se stalo na kraj ovim neredima, ali je u isto vrijeme po okolnim krajevima došlo do novih sukoba, osobito u Jezeranama i Brlogu.⁷²

⁶⁹ HR-HDA-124-4-1-328, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 23. ožujka 2016.

⁷⁰ DUBRAVČIĆ, „Živ sam i dobro mi je! Uspomene iz Prvoga svjetskog rata 1914. – 1918.“, 163.

⁷¹ Isto, 164.

⁷² TOMINAC, „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, 319.

Naročito je kritičan bio položaj 4000 talijanskih zarobljenika koji su radili na izgradnji željezničke pruge⁷³ u Vrhovinama i Gračacu. Mjesni odbor Narodnog vijeća u Gospiću 2. studenoga izvještava kako se ti zarobljenici nalaze u teškom stanju jer nemaju dovoljno prikladne odjeće za nadolazeću zimu. Usto su im opljačkana skladišta u Vrhovinama, Rudopolju, Gračacu i Plaškom zbog čega su narodne vlasti strahovale od mogućnosti da se i oni sami upuste u razbojništva kako bi se mogli prehraniti.⁷⁴ Tri dana kasnije situacija se još nije smirivala pa je Mjesni odbor u Gospiću uputio molbu u Zagreb za uvođenje prijekog suda te slanje pojačanja kako bi se zaštitio materijal na željeznicama te kako bi se poboljšala loša prometna i komunikacijska povezanost.⁷⁵

Veliki problem za osiguranje stabilnosti novoosnovane Države SHS bio je i povratak vojnika različitih nacionalnosti nakon završetka rata. Nakon potpisivanja primirja te su se mase uputile svojim domovima prolazeći ovim područjima. Zbog toga je postojala potencijalna opasnost od mogućih nereda koje su vojnici ogorčeni porazom u ratu mogli izazvati. Narodnom vijeću SHS bilo je jasno da se ne može samostalno nositi s takvim poteškoćama u državi pa se odlučilo na traženje oružane pomoći od Antante: *Da ukloni sve pogibli, koje prijete našoj mladoj slobodi i postanku nezavisne naše nove države, osobito uslijed raspuštenog i desorganizovanog uzmaca sa balkanskog ratišta rasute vojske bivše Austro-ugarske monarhije, Narodno vijeće je zaključilo, da pozove ententine čete, da uđu u naš teritorij, te da se pomoću njihovom omogući što brže staloženje ovih opasnih prilika.*⁷⁶

Utjecaj Oktobarske revolucije na razvoj događaja

Kako bismo bolje mogli razumjeti društveno stanje u posljednjoj godini rata, potrebno je osvrnuti se i na ideološke čimbenike koji su imali važan utjecaj u oblikovanju stavova tadašnjega stanovništva prema ratu i cjelokupnoj situaciji u kojoj se nalazilo. To se prvenstveno odnosi na ideje Oktobarske revolucije iz 1917. godine. S tim su se ideološkim strujanjima vojnici južnoslavenskih nacionalnosti susretali

⁷³ Gradnja željezničke pruge Ogulin-Gospić-Knin kao dijela pruge Zagreb-Split počela je 1912. godine te su tijekom rata na njoj uglavnom radili zarobljenici. „Prevratnička jesen 1918.“ uzrokovala je značajno usporenje izgradnje zbog krađe materijala i dijelova konstrukcije. Stoga je ona dovršena tek 1924. godine, iako je za godinu njezina završetka bila predviđena 1918., te je puštena u promet 1925. godine. HOLJEVAC, „Ličko-krbavska županija u identitetu Like“, 454.

⁷⁴ HR-HDA-124-4-1-328, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 7. srpnja 2016

⁷⁵ HR-HDA-124-4-2-7, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 7. srpnja 2016.

⁷⁶ ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 120.

tijekom zarobljeništva u Rusiji u koje su dospjeli svojevrijedno (kako bi iskazali proturatni stav) ili prisilno. Njihov povratak domovima potkraj i nakon rata odvijao se obrnutim redosljedom: oni koji su posljednji bili zarobljeni vraćali su se prvi, dok su se zarobljenici s početka rata mogli vratiti tek krajem 1918. i tijekom 1919. godine. To je značilo da prvi povratnici koji su proboravili u Moldaviji, Ukrajini i Bjelorusiji nisu toliko poznavali revolucionarnost kao oni koji su čitav rat bili u Rusiji i koji su imali priliku biti politički aktivni te upoznati boljševizam.⁷⁷

Primjerice, jedan od njih bio je Senjanin Vladimir Čopić, koji je u rusko zarobljeništvo dospio 1916. godine. On je tamo proboravio čitav rat upoznavajući se s teorijama marksizma i revolucionarne klasne borbe. Bio je suradnik glasila Jugoslavenske komunističke grupe RKP (b) „Svjetska revolucija“ i glasila Federacije inozemnih komunističkih grupa „Komuna“. Osim u navedenima, objavljivao je svoje stručne radove i u brojnim drugim novinama.⁷⁸ U listopadu 1918. godine izabran je za predsjednika Jugoslavenske komunističke grupe, čiji se rad odnosio na širenje boljševičkih ideja među ratnim zarobljenicima, vrbovanje ratnih zarobljenika u Crvenu armiju i dezorganizaciju imperijalističkih armija.⁷⁹ Kako se rat bližio svome kraju, Čopić je često održavao predavanja na temu „Revolucija i južnoslavensko pitanje“ pokazujući zanimanje za sudbinu Južnih Slavena nakon završetka rata.⁸⁰ Naročiti interes usmjeravao je na ulogu zarobljenika koji će se vratiti svojim kućama nadahnuti ideologijom Oktobarske revolucije, kojoj su svjedočili. Ferdo Čulinović navodi kako je u južnoslavenskim zemljama 1918. godine bilo više od 14 000 ruskih povratnika.⁸¹

Osim Čopića, u Senj se potkraj 1918. godine vratilo 50-ak povratnika koji su širili boljševičke ideje i organizirali podružnice komunista u Senju i Jurjevu.⁸² Kako ocjenjuje Ante Glavičić, oni su bili *nosioci novih naprednih ideja i promjena, koje su sa neskrivenim oduševljenjem javno propagirali i stjecali simpatije u radničko-seljačkim sredinama*.⁸³ U studenome je u Senju i okolnim mjestima došlo do nereda u kojima su stradale četiri osobe. Ivan Jelić ocjenjuje kako je u toj situaciji značajan

⁷⁷ ŠKORIĆ, *Uloga povratnika iz ruskog zarobljeništva u razvoju događaja u Hrvatskoj potkraj godine 1918.*, 16.

⁷⁸ OČAK, „Jugoslavenski internacionalist Vladimir Čopić u Rusiji 1915 - 1918.“, 325.

⁷⁹ Isto, 354.

⁸⁰ Isto, 328.

⁸¹ ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 65.

⁸² GLAVIČIĆ, „Radničko-seljački nemiri na području kotara Senj između dva svjetska rata“, 58.

⁸³ Isto, 58.

bio utjecaj odjeka Oktobarske revolucije koji su širili pobunjeni mornari u Boki kotorskoj, Šibeniku i Puli.⁸⁴

Općenito govoreći, ideje o klasnim promjenama, koje su se nalazile u srži revolucionarnosti, nailazile su na plodno tlo među tadašnjim ratom iscrpljenim narodom: *Svijet izmučen ratom, upropašten ogromnim teretima, koje je i tu radni čovjek morao najviše snositi, ogorčen raznovrsnim samovoljnim postupcima civilnih i vojnih vlasti, izložen mnogim ratnim tegobama prihvatao je te ideje, te je sve otvorenije pokazivao svoje nezadovoljstvo sa stanjem u državi.*⁸⁵

Tijekom 1918. i 1919. godine zarobljenici se vraćaju u svoju domovinu izazivajući veliki strah državnih vlasti od mogućih širenja revolucionarnih ideja među ostalim stanovništvom. Tako je na zasjedanju Sabora 29. listopada predsjednik Sabora Bogdan Medaković održao govor o potrebi sprječavanja takvih ideja: *Ne dajmo dakle da u ovo prelazno doba padne ljaga na svetao obraz naroda našega! Disciplinirajmo narod, ustrajmo i disciplinirajmo narodnu vojsku! Pa ako u svjetskom ovom metežu ne može da prođe bez trzavica, ako je bilo trzavica i izgreda, ako ih i bude, recimo, da ih što brže ugušimo. Neka nam kao strašan primjer uvijek pred očima bude Rusija, gdje smo vidjeli, kako i najveći narod bezumna mahnitost može u čas da obori i u bezdan surva. Tko danas radi ono, što se radilo u Rusiji, taj ne ugrožava samo imetak i život pojedinca, taj kalja obraz svom narodu, ugrožava budućnost njegovu. To nije samo kradljivac i palikuća, razbojnik i ubojica, već je to i dušman svoga naroda. Trebamo dakle da trijebimo tu kugu iz torine, da nam ne okuži čisti zrak slobode.*⁸⁶

U vrijeme izbijanja vojničkih nereda u Otočcu, prema svjedočenju Frane Du-bravčića, gradsko stanovništvo je osjećalo da se sprema prevrat nadajući se da to nije početak revolucije.⁸⁷ Ivo Banac navodi kako se u vrijeme trajanja ovih nereda u Otočcu moglo jasno zamijetiti da je dio vojnika bio pod utjecajem alkohola. S druge strane, jedan je dio vojske bio trijezan i svjestan svojih djela, a to su bili povratnici iz Rusije.⁸⁸ Tijekom svojega agitatorskoga putovanja po Državi SHS poručnik Krešimir Pavelić naišao je na boljševizam i u Gračacu. Njega su zagovarali mornari bivše austrougarske mornarice koji su ostali bez svoje zarade te ih je loša egzistencija navela na prihvaćanje revolucionarnih ideja.⁸⁹

⁸⁴ JELIĆ, „Senj u razdoblju između dva svjetska rata“, 113.

⁸⁵ ČULINOVIĆ, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 66.

⁸⁶ KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, str. 308.

⁸⁷ DUBRAVČIĆ, „Živ sam i dobro mi je! Uspomene iz Prvoga svjetskog rata 1914. – 1918.“, 161.

⁸⁸ BANAC, „I Karlo je o’šo u komite“, 40.

⁸⁹ HR-HDA-124-3-1-293, Hrvatski državni arhiv, *Arhinet*, pristupano: 23. ožujka 2016.

Jovo Bogdanović tvrdi kako revolucija kod nas nije ni mogla uspjeti u to vrijeme, a tomu ima više razloga: iskustvo neuspjeha revolucije u Mađarskoj i Njemačkoj, granična kontrola povratnika o „zaraženosti“ boljševizmom, nerazvijena industrija i radnička klasa te nepostojanje teorijske podloge za stvaranje revolucije među pretežito neukim seljačkim stanovništvom.⁹⁰ Drago Škorić tome pridodaje i neorganiziranost, nedovoljno iskustva te nedostatak vodstva koje bi trebalo pokrenuti i usmjeravati revolucionarne akcije.⁹¹

Tema društvenih nemira u starijoj i suvremenoj historiografiji

Prvi svjetski rat ili Veliki rat, kako se još nazivao, ostao je u sjeni svojega nasljednika – Drugoga svjetskog rata. Iako su ti prvi sukobi, a naročito zaključci Pariške mirovne konferencije iz 1919./1920. godine izravno utjecali na stvaranje novih napetosti i izbijanja još jednoga globalnog rata, povijesna su istraživanja djelomično zanemarila ovu problematiku. Drugim riječima, tematici Prvoga svjetskog rata hrvatska je historiografija posvetila znatno manje prostora nego temama vezanima uz Drugi svjetski rat. Taj je zanemarujući odnos vidljiv i u suvremenome javnom i političkom diskursu koji se gotovo nikada ne osvrće na događaje iz prve polovine 20. stoljeća. Razloge tomu možemo potražiti u činjenici da se borbe Prvoga svjetskog rata nisu vodile na hrvatskome području, ali i u tome što je Hrvatska sve do pred kraj rata bila u sastavu Austro-Ugarske, države koja je iz ratne situacije izašla na strani poraženih. Osim toga, samo 20-ak godina kasnije izbio je novi rat koji je u kudikamo većoj mjeri utjecao na čitav tadašnji hrvatski prostor, ali i na poslijeratni razvoj događaja.

U hrvatskoj historiografiji većina radova vezanih uz Prvi svjetski rat obrađuje teme iz područja političke povijesti. Tako se o djelovanju političkih stranaka u to vrijeme, osnivanju Države SHS i kasnijeg Kraljevstva SHS može pronaći podosta literature. Međutim, nedostaje istraživanja koja bi prikazala društveni aspekt tadašnjega razdoblja. Drugim riječima, u nedovoljnoj je mjeri obrađen odnos civilnoga stanovništva prema svemu onome što ga je u ratu okruživalo i na njega utjecalo. U to se, svakako, ubrajaju i nemiri koji su se događali u listopadu, studenome i prosincu 1918. godine. Dok o njima u sjevernim dijelovima Hrvatske postoji nekoliko radova, njihovo je značenje u ostalim područjima gotovo nepoznato u povijesnoj znanosti. Također, zapreke njihovu rasvjetljavanju nalaze se u interpretacijskim ra-

⁹⁰ BOGDANOVIĆ, Ličani u Oktobarskoj revoluciji, 250 – 251.

⁹¹ ŠKORIĆ, *Uloga povratnika iz ruskog zarobljeništva u razvoju događaja u Hrvatskoj potkraj godine 1918.*, 16-17.

zlikama između starije i suvremene historiografije. Povjesničari koji su djelovali u doba socijalističke Jugoslavije ovim događajima pripisuju revolucionarni karakter koji opravdavaju velikim utjecajem boljševičkih ideja iz Rusije. Naročito se to odnosi na objašnjavanje pojave zelenoga kadra koji je, prema njihovim tumačenjima, imao ključnu ulogu u suprotstavljanju klasnim razlikama. Iako su povratnici iz Rusije izvršili nepobitan utjecaj u cjelokupnoj situaciji potkraj 1918. godine, ovi povjesničari zanemaruju ostale faktore koji su važni za razumijevanje tih događaja. Njima će se više posvetiti suvremena historiografija pa se u tim novijim radovima mogu pronaći podaci o psihološkim, društvenim i vojnim čimbenicima. Tako, primjerice, Tomislav Bogdanović u svojem radu iz 2013. godine razvrstava zeleni kadar na više kategorija uzimajući u obzir njegova različita obilježja: antiratna, revolucionarna, kriminalna i poslijeratna.

U objašnjavanju gospodarske situacije na području Hrvatske tijekom Prvoga svjetskog rata od osobite su važnosti radovi Mire Kolar Dimitrijević. Istraživanja pobuna vojske ranije su se odnosila na bune u ratnoj mornarici u Šibeniku, Boki kotorskoj i Puli, a tek je Nikola Tominac svratio pozornost hrvatske historiografije na pobune u kopnenoj vojsci, odnosno na pobunu 79. Jelačićeve pukovnije u Rijeci i Otočcu te, općenito, na njezino značenje u borbama tijekom rata. Osim njegovih, radovi Željka Holjevca važni su za poznavanje povijesti tadašnje Ličko-krbavske županije.

O hrvatskome društvu u Prvome svjetskom ratu noviji rad napisali su Filip Đukić, Marko Pavelić i Silvijo Šaur, ali taj članak ne pruža kompletan pregled društvenih kretanja u tome razdoblju. Kao što je već ranije navedeno, u hrvatskoj historiografiji nedostaje sustavno istraživanje svih čimbenika koji su obilježili društvenu povijest tadašnjega hrvatskog područja.

Povjesničari se do danas još nisu uspjeli usuglasiti oko približno točnog broja pripadnika zelenoga kadra te povratnika iz Rusije. Također, teško je odrediti i konačan broj hrvatskih žrtava u Prvome svjetskom ratu jer se on odnosi na stradale vojnike po raznim ratištima, ali i na civile koji su u pozadini masovno umirali od posljedica pothranjenosti i različitih bolesti, naročito španjolske gripe koja je u to vrijeme harala svijetom.

Zaključak

Već nakon izvedenog atentata na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda u lipnju 1914. godine, za što je bila optužena Srbija, mijenja se situacija

u Ličko-krbavskoj županiji, koja se u to vrijeme nalazila u sastavu Austro-Ugarske. Odnosi između hrvatskoga i srpskoga stanovništva, koje se na ovome prostoru nalazilo u podjednakom omjeru, postaju sve napetiji, a političke kontrole i uhićenja gotovo su svakodnevna pojava. Proglašenjem mobilizacije u rat odlaze i muškarci s područja ove županije. Oni se u narednim godinama bore u sastavu 79. pukovnije zajedničke vojske na balkanskom, istočnom i talijanskom bojištu.

Županija siromašna obradivom zemljom tijekom rata dovedena je u još lošiju situaciju. Uvođenjem ratne privrede 1916. godine stanovništvo je dodatno opterećeno davanjem svojih poljoprivrednih proizvoda i stoke za potrebe ratišta. Sve to dovodi do stvaranja negativnoga odnosa prema daljnjoj opravdanosti vođenja rata. Vojnici ogorčeni strogim održavanjem discipline, zastarjelom vojnom tehnikom, velikim gubicima u bitkama, lošom prehranom te neadekvatnom odjećom i opremom sve se češće odlučuju na dezertiranje kako bi izbjegli povratak na ratište. Time se stvara zeleni kadar, koji svoje utočište pronalazi u gustim šumama, a saveznike u mještanima koji ih opskrbljuju hranom i potrebnim informacijama. Najveći broj zelenokadraša nalazio se u Slavoniji i Hrvatskome zagorju, ali su oni bili prisutni i u Ličko-krbavskoj županiji.

Pred sam kraj rata u Otočcu dolazi do pobune 79. pukovnije. Ona se udružuje sa zelenim kadrom i kreće u pljačkanja i razbojstva po većem dijelu županije. Tome se pridružuje i lokalno stanovništvo koje u toj situaciji vidi priliku za poboljšanje vlastitoga imovinskoga stanja, narušenoga tijekom rata. Osim toga, njihovo uključivanje u ove akcije rezultat je svega što su tijekom rata morali pretrpjeti. To je izvrsno zamijetio autor teksta u listu „Hrvatska njiva“ A. Pecikozić, koji je o ovoj situaciji zaključio sljedeće: *Po mome je shvaćanju jedan od glavnih uzroka sadašnjim nemirima i izgredima u zemlji momenat osvete malog čovjeka proti svima onima, koji su ga i prije rata i za vrijeme rata isisavali, gnjeli i progonili.*⁹²

Godine 1918. vraćaju se zarobljeni vojnici iz Rusije donoseći sa sobom iskustva Oktobarske revolucije. Njihov utjecaj osobito je vidljiv u Senju i okolnim mjestima u kojima upoznaju lokalno stanovništvo s idejama revolucije. U unutrašnjosti županije boljševizam je jedino bio zamijećen u Gračacu, a njegovi su nositelji bili mornari bivše austrougarske mornarice. Kako je vidljivo iz obavijesti mjesnih odbora vrhovnoj vlasti u Zagrebu, ali i iz govora pojedinih političara, postojala je zabrinutost zbog mogućeg izbijanja revolucije na tadašnjem hrvatskom prostoru. Tako i pojedini povjesničari u spomenutim neredima pronalaze odrednice predrevolucionarnog stanja te iskazivanja stava prema klasnim razlikama. U objašnjavanju

⁹² *Hrvatska njiva*, br. 46, isto, str. 780.

tih nemira na području Ličko-krbavske županije ne možemo se voditi time jer u njoj te razlike nisu bile izražene zbog toga što su njezini posjedi bili usitnjeni i nisu davali dovoljno mogućnosti za značajno bogaćenje. U Senju i Karlobagu, primorskim dijelovima županije, specifičnost situacije uvjetovana je talijanskim pretenzijama na istočnu obalu Jadrana, čije opravdanje Talijani pronalaze u zaključcima Londonskoga sporazuma iz 1915. godine.

U listopadu stvorena Država Slovenaca, Hrvata i Srba ubrzo dolazi u krizu. Nepriznata od ostalih država, opterećena društvenim nestabilnostima i mogućnošću stvaranja revolucije te ugrožena talijanskim prijetnjama odlučuje se na traženje pomoći izvana. Time dolazi do ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom početkom prosinca 1918. godine.

U hrvatskoj historiografiji stanje u posljednjem tromjesečju 1918. godine u Ličko-krbavskoj županiji vrlo je malo obrađeno, a podaci o nemirima koji su se ondje događali nisu stručno analizirani. Pozornost hrvatskih povjesničara koji su se zanimali za ovu tematiku usmjerena je uglavnom na prostor sjeverne Hrvatske, gdje su takvi neredi bili masovni. Zbog toga bi bilo potrebno u stručnoj povijesnoj znanosti analizirati tijek ovih događaja u Lici, Gackoj, Senju i ostalim dijelovima županije da bi se dobila cjelovita slika njezina društva na kraju rata. Također, korisno bi bilo istražiti i poslijeratnu situaciju, posebice daljnje djelovanje zelenoga kadra, kako bi se mogle usporediti sličnosti i razlike stanja u društvu ovoga područja tijekom rata i u mirnodopskome razdoblju.

Bibliografija

Izvori:

„Banovac: list za javne prilike, pouku, narodnu privredu i zabavu“, ur. Dragutin BENKO, Petrinja, 1918.

„Dom i svijet“, ur. Stjepan KUGLI, Knjižara Lavoslava Hartmana, Zagreb, 1918.

Frane DUBRAVČIĆ: Živ sam i dobro mi je! Uspomene iz Prvoga svjetskog rata 1914. – 1918., Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke, Otočac, 2002.

„Hrvatska njiva“, ur. Dragan NOVOSEL, Zagreb, 1918.

Sekcija za organizaciju i agitaciju (serija), Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Hrvatski državni arhiv, signatura: HR-HDA-124-5, *Arhinet*, <http://arhinet.arhiv.hr/default.aspx>

Literatura i članci

BALEN, Šime. „Prva sjećanja: Panos - rat, glad, prevrat, seoba“, u: *Senjski zbornik*, br. 20, Senj: Gradski muzej Senj, Senj, 1993.

BANAC, Ivo. „I Karlo je o'šo u komite“ – Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 24, Zagreb, 1992.

BOGDANOVIĆ, Jovo. „Ličani u Oktobarskoj revoluciji“, u: *Lika u prošlosti i sadašnjosti*, Karlovac, 1973.

BOGDANOVIĆ, TOMISLAV. „Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju“, u: *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, br. 23, Samobor, 2013.

ČERNELIĆ, Milana. „Običajno-pravni i imovinski aspekti života u obiteljskim zadrugama Like“, u: *Senjski zbornik*, br. 36, Gradski muzej Senj, Senj, 2009.

ČULINOVIĆ, Ferdo. *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, Izdavačko poduzeće „27. srpanj“, Zagreb, 1957.

DUKOVSKI, Darko. *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, II. dio, Alinea, Zagreb, 2005.

ĐUKIĆ, Filip; PAVELIĆ, Marko; ŠAUR, Silvijo. „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu – Bojišta, stradanja, društvo“, u: *Essehist*, br. 7, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2015.

GLAVIČIĆ, Ante. „Radničko-seljački nemiri na području kotara Senj između dva svjetska rata“, u: *Senjski zbornik*, br. 8, Gradski muzej Senj, Senj, 1980.

Željko HOLJEVAC: *Gackom kroz povijest*, Hrvatski radio Otočac, Otočac, 2009.

ur. Željko HOLJEVAC: *Identitet Like: korijeni i razvitak*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb - Gospić, 2009.

Željko HOLJEVAC: „Lika i Senj 1914. između mira i rata“, u: *Senjski zbornik*, br. 41, Gradski muzej Senj, Senj, 2014.

JELIĆ, Ivan. „Senj u razdoblju između dva svjetska rata“, u: *Senjski zbornik*, br. 1, Gradski muzej Senj, Senj, 1965.

JELIĆ, Ivan. „Uvod u povijest Senja između dva rata“, u: *Senjski zbornik*, br. 9, Gradski muzej Senj, Senj, 1981-1982.

KOLAR, Mira. „Prehrana u Hrvatskoj tijekom 1918. godine“, u: *1918. u hrvatskoj povijesti*, ur. Romana Horvat, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. „Utjecaj Prvoga svjetskog rata na kretanje stanovništva i stočarstva na području Hrvatske i Slavonije“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 24, Zagreb, 1991.

Milan KRANJČEVIĆ. „Nešto o otočkomu parku“, u: *Grad Otočac*, br. 7, Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke, Otočac, 2003.

KRIZMAN, Bogdan. „Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju godine 1918.“, u: *Historijski zbornik*, br. 10, Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb, 1957.

KRIZMAN, Bogdan. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1989.

KRIZMAN, Bogdan. „Osnivanje „Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.“, u: *Historijski zbornik*, br. 7, Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb, 1954.

OČAK, Ivan. „Jugoslavenski internacionalist Vladimir Čopić u Rusiji: 1915. – 1918.“, u: *Senjski zbornik*, br. 5, Gradski muzej Senj, Senj, 1973.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin. *Povijest Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2000.

ŠKORIĆ, Drago. *Uloga povratnika iz ruskog zarobljeništva u razvoju događaja u Hrvatskoj potkraj godine 1918.*, Jugoslavenska akademija znanost i umjetnosti, Zagreb, 1956.

Nikola TOMINAC: „Ličani u „Velikom ratu“. Jedanaesta sočanska bitka, 17. kolovoza – 12. rujna 1917.“, u: *Senjski zbornik*, br. 39, Gradski muzej Senj, Senj, 2012.

Nikola TOMINAC: „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, u: *1918. u hrvatskoj povijesti*, ur. Romana Horvat, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.

URADIN, Matija. „Prilog za biografiju Vladimira Čopića“, u: *Senjski zbornik*, br. 9, Gradski muzej Senj, Senj, 1981-1982.

VIDMAR, Josip. „Prilozi građi za povijest 1917. – 1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas“, u: *Arhivski vjesnik*, br. 1, Zagreb, 1958.

VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. „Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881. – 1918.)“, u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, ur. Ivo GOLDSTEIN i dr., Školska knjiga, Zagreb, 1996.

ZORKO, Tomislav. „Narodne straže Narodnog vijeća SHS-a na prostoru Banske Hrvatske“, u: *1918. u hrvatskoj povijesti*, ur. Romana HORVAT, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.

Internetske stranice

<http://www.enciklopedija.hr>

<http://www.stajnica.com>

<http://encyclopedia.1914-1918-online.net>